

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU”
CLUJ-NAPOCA**

Teză de doctorat
**EPISCOPIA GRECO-CATOLICĂ A
MARAMUREȘULUI
(1930-1948)**

Rezumat

**CONDUCĂTOR DE DOCTORAT:
CERCETĂTOR ȘTIINȚIFIC I
Dr. DUMITRU SUCIU**

**DOCTORAND:
VIOREL RUSU**

2018

Cuvinte cheie: *Maramureș, Episcopia Greco-Catolică, Alexandru Rusu, episcop, Baia Mare, vicariat, protopopiat, parohie, preot, credincioși, români, ruteni*

Instituția Bisericii a parcurs, după Primul Război Mondial, o evoluție care a fost influențată de noile realități teritoriale, politice și sociale existente în România, în raport cu care diferitele confesiuni au încercat să-și definească locul și rolul în ansamblul societal. Între măsurile organizaționale asumate în acest sens de către Biserica Greco-Catolică s-a numărat și înființarea, în anul 1930, a unei noi episcopii, numită a Maramureșului, cu reședința la Baia Mare, sufragană a Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș. Această structură ecleziastică nu a beneficiat, până acum, de o cercetare aplicată asupra primei sale perioade de existență, cuprinsă între anii 1930 și 1948, motiv suficient în sine pentru a aborda această temă.

Metodologia cercetării a urmărit, în principal, valorificarea surselor documentare păstrate de instituții publice din sistemul Arhivelor Naționale (Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Serviciul Județean Maramureș din Baia Mare) și muzeal (Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș din Baia Mare).

Cronologic, demersul vizează intervalul de timp cuprins între anii 1930 și 1948, focalizându-se asupra înființării, structurării organizaționale, evoluției și modului în care s-a definit instituția ecleziastică în raport cu societatea, pe parcursul a trei perioade istorice distincte: 1930-1940, 1940-1944, 1944-1948.

Structural, lucrarea cuprinde patru unități tematice, precedate de analiza contribuțiilor istoriografice (*Istoriografia temei*) și urmate de *Concluzii, Bibliografie și Anexe*.

Primul capitol și-a propus să realizeze o incursiune în istoria confesională a Maramureșului și Sătmarului până la momentul înființării Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului (1930), surprinzând particularitățile rezultate din succesul pe care l-a înregistrat aici proiectul Unirii cu Biserica Romei și al cărui argument principal, de ordin demografic, era exprimat în apartenența majorității etnicilor români la confesiunea greco-catolică. Pe acest fundament, elita românească și-a asumat diverse proiecte de înființare a unei episcopii, atât la sfârșitul secolului XVIII, cât și la mijlocul veacului următor, cele mai multe dintre acestea propunând Baia Mare ca reședință. Chiar dacă nu s-au materializat integral atunci, demersurile au fost încununare și de realizări instituționale, precum Vicariatul Maramureșului, constituit la 1860 în cadrul Eparhiei de Gherla, unde a funcționat până în anul 1930.

Următoarele trei capitole abordează înființarea și evoluția Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului de-a lungul celor trei perioade istorice distincte, enunțate anterior. Prima etapă din istoria instituției (1930-1940) s-a desfășurat în ambianța și pe baza măsurilor legislative luate de statul român pentru a asigura echilibrul și liberul exercițiu al confesiunilor recunoscute, în contextul în care situația religioasă devenise mai complexă decât cea existentă în Vechiul Regat. Un element fundamental al noii arhitecturi ecleziastice l-a constituit Concordatul încheiat între Sfântul Scaun și Regatul României (10 mai 1927), care a prevăzut înființarea, în cadrul Mitropoliei de la Blaj, a unei noi dieceze, „în Nord”. Ideea s-a bucurat de un consens general, pornind de la dimensiunile și omogenitatea corpului confesional care impunea prezența unui ierarh local, dar și de la antecedentele istorice ale proiectului. Cel mai dificil de tranșat a fost locul viitoarei reședințe episcopale, Concordatul lăsând acest aspect în sarcina înțelegerii între cele două state. În campanie s-au înscris două orașe care reprezentau atunci entități administrative diferite, între care exista o rivalitate latentă: Sighet, reședința județului Maramureș și Baia Mare, oraș aflat pe teritoriul Sătmăruului. Detaliile acestei afaceri politice și ecleziastice au fost documentate, Baia Mare fiind orașul propus de guvernul român condus de Iuliu Maniu, în contradicție cu punctul de vedere al corului episcopal care s-a pronunțat în favoarea Sighetului. Bula papală *Sollemni Conventione* (5 iunie 1930) consacra noua organizare a Bisericii Catolice din România, fiind actul de înființare a Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului cu reședința la Baia Mare.

Ierarhul care s-a aflat în fruntea diecezei, configurarea internă și evoluția noii instituții până în anul 1940, în cadrul oferit de societatea românească au constituit principalele subiecte ale acestui capitol consistent al lucrării. La 16 octombrie 1930 a fost numit primul titular al diecezei, în persoana teologului blăjean dr. Alexandru Rusu. După ce a depus, în conformitate cu textul Concordatului, jurământul de fidelitate în fața regelui Carol al II-lea, Alexandru Rusu a fost consacrat episcop la 30 ianuarie 1931, în Catedrala mitropolitană din Blaj, urmând, la 2 februarie 1931, instalarea solemnă în catedrala din Baia Mare. Noua structură se compunea din 239 de parohii, dintre care 201 românești și 38 rutene. Primele aparținuseră până atunci episcopiei de Gherla, de Oradea și arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș, iar celelalte, diecezelor de Hajdúdorog (Ungaria), Munkacs (Cehoslovacia) și Stanislau (Polonia). Ierarhul a avut misiunea dificilă de a construi și a conduce noua creație instituțională, cei 18 ani complicați fiind marcați, în proporție covârșitoare de conjuncturi nefavorabile unei asemenea întreprinderi. A fost persoana deciziilor curajoase, a răspunsurilor ferme și hotărâte, a respectării principiilor și a

refuzurilor de a face compromisuri, fapt pentru care deseori incomoda. I-am urmărit succint etapele formării intelectuale, principalele îndatoriri publice pe care le-a avut până la asumarea demnității de episcop, dar și proiectele, realizările și eșecurile pe care le-a avut din această postură. Capacitatea de muncă și vocația de lider s-au concretizat într-un efort organizațional concret și constant, derulat în contextul nefavorabil al mării crize economice, ale cărei efecte s-au suprapus peste primii ani de funcționare a noii eparhii. Rezultatele demersului au fost certe din primul an de păstorire, 1931, cheia reușitei organizaționale reprezentând-o contopirea, într-un „tot organic”, a celor 239 de parohii care, până atunci, aparținuseră unui număr de șase centre episcopale, dintre care trei situate în afara granițelor României. Reorganizarea protopopiatelor, prin reducerea numărului celor românești de la 22 la 11 și a celor rutene de la cinci la două o altă măsură viabilă, noua arondare menținându-se pe tot parcursul existenței diecezei. În același an au fost înființate instituțiile centrale ale episcopiei, precum Capitlul catedral, Consistoriul episcopesc, Tribunalul disciplinar și cel matrimonial de a II-a instanță, Serviciul de conturi, Administrația capitulară, Serviciul administrativ, Reuniunea diecezară de misiuni.

Ierarhia locală de instituire bisericească, alcătuită din protopopi și parohi era esențială pentru funcționarea coerentă a celei mai tinere eparhii greco-catolice din România. De aceea, episcopul dorit să-și apropie clerul încă de la prima luare de poziție publică, prin Scrisoarea pastorală adresată cu prilejul întronizării din 2 februarie 1931, profesiunea de credință exprimată atunci fiind urmată pe parcursul celor 18 ani în care a condus destinele diecezei. Principial și ferm, a impus meritocrația ca principal criteriu de promovare a clericilor și a manifestat o grijă deosebită pentru pregătirea profesională a acestora. În perioada februarie 1931-august 1940 au fost hirotoniți preoți 80 de absolvenți și licențiați în teologie, plus cinci călugări, aceștia constituind resursa umană tânără care, împreună cu preoții aflați deja în parohii, au asigurat fundamentul unei pastorații îndreptată înspre credincioși.

Realitățile locale din toate cele 239 de parohii inițiale, al căror număr a ajuns la 251 în anul 1935, au fost surprinse secvențial prin informații definitorii referitoare la lăcașul de cult, numărul credincioșilor, situația asociațiilor laice și ecleziastice existente, preotul care conducea destinele parohiei din postura de titular sau administrator, căruia am încercat să-i reconstitui succint traseul profesional.

Astfel, la mijlocul deceniului patru al secolului XX, Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului se prezenta ca o structură viabilă în peisajul confesional al României, urmare a eforturilor energice ale ierarhului, susținut de o elită clericală dinamică (295 de

preoți și șase călugări în anul 1935), pe un fond de solidaritate confesională datorat numărului mare de credincioși (365.732 la sfârșitul anului 1935) și a faptului că majoritatea absolută a etnicilor români aparțineau confesiunii greco-catolice (301.876, grupați în cele 11 protopopiate românești). Doar în primii cinci ani de păstorire, ierarhul a efectuat 11 vizitații canonice, în cursul cărora a cercetat 268 unități (parohii și filii) și a luat contact nemijlocit cu credincioșii, cunoscându-le problemele și încercând rezolvarea lor.

Anul 1940 a adus modificări fundamentale în această paradigmă, pierderile teritoriale din vară având efecte grave, inclusiv asupra structurilor ecleziastice. Astfel, Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului a pierdut mai întâi, în iunie 1940, 12 parohii situate în partea de Nord a Bucovinei, cedată URSS, pentru că, la 30 august, întreaga dieceză să ajungă între granițele Ungariei, după al doilea „arbitraj” de la Viena. Instituția nu a fost recunoscută oficial de statul ungar, fiind considerată o creație a „stăpânirii românești” de după 1918, statul său juridic rămânând ambiguu pe tot parcursul perioadei 1940-1944. Mai mult, autoritățile maghiare au solicitat Sfântului Scaun o nouă arondare ecleziastică a Bisericii Greco-Catolice Române din Transilvania de Nord, căreia Vaticanul nu i-a dat însă curs.

Provocărilor de ordin juridic li s-au adăugat altele, precum expulzarea și refugierea multor clerici. Faptul a determinat identificarea măsurilor organizaționale pentru acordarea asistenței religioase tuturor credincioșilor, traumatizați deja de schimbarea bruscă a statutului lor. Mobilitatea personalului clerical a înregistrat o dinamică neîntâlnită anterior, episcopul reușind să stabilizeze situația, să-și fidelizeze și mai mult clerul prin diverse forme de promovare, dar și să-l întinerească masiv, prin hirotonirea și numirea în parohii a 31 de preoți, pe parcursul celor patru ani în care dieceza a funcționat în cadrul statului ungar.

În capitolul dedicat perioadei 1940-1944, am încercat să relev dificultățile majore cu care s-au confruntat „slujitorii altarelor” în raport cu etapa anterioară, ca urmare a măsurilor legislative existente sau adoptate atunci în Ungaria, dar și rezolvările punctuale pe care ierarhul băimărean le-a identificat și le-a transmis cu promptitudine clerului. Spectrul acestor probleme a fost larg, menționând aici doar câteva, precum deposedarea arbitrară a Bisericii de terenurile primite prin reforma agrară românească, încercările de înlocuire a limbii române utilizată în serviciul religios, la catehizarea copiilor și în corespondență cu organismele diecezane, presiunile pentru trecerea credincioșilor la ritul latin, condamnarea la închisoare a unor preoți cu scopul de a-i intimida pe enoriași. În acest climat restrictiv, unul dintre proiectele curajoase a vizat înființarea școlilor

confesionale românești, ca răspuns la maghiarizarea realizată prin intermediul școlilor controlate integral de stat. A fost un deziderat comun al episcopilor de la Baia Mare, Cluj și Oradea, până la 31 iulie 1941 fiind înregistrate, la ministerul de resort din Budapesta, 146 de cereri în acest sens provenite din localități care aparțineau jurisdicțional de prima eparhie menționată. Niciuna din aceste solicitări nu a fost aprobată de autorități, deși demersul avea la bază legislația existentă în Ungaria. Pe același palier, un alt obiectiv major a fost cel al asigurării învățământului religios în școlile de stat, important în contextul ofensivei culturale al statului ungar, care considera școala un instrument esențial în procesul de omogenizare al națiunii.

Imaginea creionată de sursele documentare este aceea a unei comunități care gravita în jurul Bisericii, a cooperației și presei, strategia asumată și urmată fiind aceea de neparticipare la viața publică. Am reliefat, prin exemple concrete, modul în care, la nivelul diecezei Maramureșului, a fost aplicată această linie de conduită, rezultată din coordonarea liderilor laici și ecleziastici ai românilor din teritoriul ocupat, activitatea organizațională a episcopului Alexandru Rusu în perioada 1940-1944 fiind remarcabilă. Curajul și fermitatea manifestate în raport cu autoritățile statale, energia cu care i-a îndrumat pe preoți în realizarea misiunilor mai complexe și mai dificile decât în perioada anterioară l-au validat ca un lider autentic al românilor din zonă.

Acest rol a fost asumat și după revenirea diecezei în cadrele organizaționale ale statului român, în condițiile în care regimul politic comunist avea să pună în discuție însăși existența Bisericii Unite. Până la acel moment, dieceza a cunoscut alte momente dificile ca urmare a intrării județului Maramureș sub autoritatea Ucrainei Subcarpatice (28 ianuarie-aprilie 1945), mulți clerici, alături de alți membri ai elitei românești având de suferit, inclusiv prin privarea de libertate.

Ultimul capitol al lucrării analizează perioada 1945-1948 din istoria diecezei, ierarhul Alexandru Rusu devenind, dintru început, una dintre țintele noului regim politic din România, fiind supravegheat permanent prin intermediul serviciilor secrete. Mai mult, în octombrie 1945, o anchetă a Ministerului Cultelor, desfășurată ca urmare a solicitărilor Frontului Național Democrat, a încercat decredibilizarea ierarhului maramureșean, perceput ca fiind principalul oponent din zonă al noului regim. Episodul poate fi analizat în corelație cu un alt eveniment, respectiv alegerile pentru demnitatea de mitropolit, din martie 1946, câștigate de episcopul Alexandru Rusu. Numirea era atributul Sfântului Scaun, textul Concordatului stabilind obligația notificării prealabile a guvernului în privința persoanei nominalizate. Puterea de la București nu avea nici un interes pentru ca

unul dintre cei mai vehemenți critici ai săi să ajungă la cârma Bisericii Unite și a amânat inițierea procedurilor în acest sens, menținând starea de provizorat (scaunul mitropolitan era vacant din iunie 1941) în interiorul structurilor acestei confesiuni.

1946 a fost totodată, anul alegerilor parlamentare, importanța clerului greco-catolic în, ecuația scrutinului fiind cunoscută, motiv pentru reprezentanții Partidului Comunist de a monitoriza îndeaproape acțiunile acestuia și de a încerca, prin diverse mijloace, neutralizarea reprezentanților activi și cu influență în rândul credincioșilor. Rezultatul oficial al alegerilor a fost pus în discuție public de ierarhul de la Baia Mare, dar speranțele de validare nu s-au împlinit, perioada următoare fiind marcată de intensificarea controlului asupra cultelor și de arestările oponentilor, între care se numărau mulți clerici. În acest context dificil, Alexandru Rusu a transmis mesaje publice de susținere a acestora și i-a îmbărbătat permanent pe credincioși, în apelurile sale fiind invocate permanent șeful Bisericii Catolice și regele Mihai. Arhiepiscopul a fost un dinast convins, exprimarea publică a fidelității monarhice fiind urmărită în lucrare începând cu momentul depunerii jurământului de credință în fața regelui Carol al II-lea, la 25 noiembrie 1930, trecând prin alte momente în care a solicitat obținerea sprijinului regalității pentru diverse proiecte ale diecezei, ultima exprimare în acest sens fiind în noiembrie 1947, când a adresat o telegramă regelui Mihai I, cu prilejul sărbătorii Sfinților Arhangheli, în care l-a asigurat pe monarh de devotamentul și supunerea loială a clerului și credincioșilor din eparhie.

Abdicarea forțată a regelui la 30 decembrie 1947 a făcut ca singurul actor important care mai putea fi invocat pentru rezistență să rămână Sfântul Scaun, însă nu pentru mult timp, scenariul denunțării Concordatului, pregătit anterior, derulându-se la 17 iulie 1948. Concomitent, puterea comunistă a pus în aplicare strategia care viza interzicerea Bisericii Unite, aceasta cuprinzând mai multe etape, inspirate în parte de experiența ucraineană. Aplicarea integrală a planului aprobat de către eșalonul decizional suprem al Partidului Comunist este confirmată de analiza acțiunilor desfășurate în raport cu documentele întocmite anterior. Punerea în retragere a ierarhilor Bisericii Unite, reducea numărul episcopilor la două, constituirea „comitetelor de inițiativă” pentru revenirea la ortodoxie, desfășurarea „adunării de la Cluj” și adoptarea unor documente pregătite anterior în laboratoarele puterii (*Proclamația* de revenire la Biserica Ortodoxă Română și *Apelul* către preoții și credincioșii greco-catolici), primirea delegaților la București de către patriarh și membrii Sfântului Sinod care au validat adeziunea, toate aceste acțiuni s-au desfășurat conform planului de care aminteam.

A urmat etapa în care, cu sprijinul autorităților, a continuat activitatea de convingere a preoților și credincioșilor să semneze trecerea la ortodoxie, declarată încheiată la 21 octombrie 1948, odată cu festivitățile organizate la Alba Iulia. La o săptămână după aceasta, toți ierarhii greco-catolici au fost arestați, împreună cu cei mai apropiați colaboratori. În plan legislativ, ultima piesă din dosarul „unificării religioase” a constituit-o Decretul nr. 358 din 1 decembrie 1948, emis de Prezidiul Marii Adunări Naționale, prin care se constata încetarea existenței organizațiilor centrale și statutare ale cultului greco-catolic. Se încheia astfel primul capitol din istoria Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului, pentru ierarh, numeroși clerici și credincioși începând cel al calvarului trecerii prin spațiul concentraționar comunist.

La finalul acestui demers de reconstituire istorică, o posibilă concluzie ar putea fi cea exprimată de ierarhul care a condus dieceza timp de 18 ani și care, la 2 februarie 1941, într-un moment aniversar și, deopotrivă, dificil, definea așezământul ca fiind „creat în condiții perfect egale, care s-a dovedit și necesar și viabil.”¹

¹ *Buletinul Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului*, Baia Mare, nr. II/1941, p. 8.

Cuprins

INTRODUCERE

ISTORIOGRAFIA TEMEI

CAPITOLUL I. Realități și structuri confesionale în Maramureș și în Nordul Transilvaniei (secolele XVII–XX)

1. Maramureșul, între vocația centrului polarizator și realitatea autorității ecleziastice a Muncaciului
2. Baia Mare în proiectele de înființare ale unei episcopii greco-catolice în nordul Transilvaniei (secolele XVIII–XIX)
3. Separația de Muncaci. Vicariatul Maramureșului în cadrul Episcopiei de Gherla (1860-1930)
4. Elemente de demografie religioasă

CAPITOLUL II. Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului între anii 1930 și 1940

1. Concordatul și înființarea Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului
 - 1.1. Stabilirea relațiilor diplomatice între România și Sfântul Scaun după Primul Război Mondial
 - 1.2. Concordatul dintre România și Sfântul Scaun (1927)
 - 1.3. Înființarea Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului cu reședința la Baia Mare (1930)
2. Alexandru Rusu, primul episcop greco-catolic al Maramureșului
 - 2.1. Profilul intelectual al ierarhului
 - 2.2. Numirea și instalarea în reședința episcopală de la Baia Mare
3. Direcțiile de acțiune ale episcopului
 - 3.1. Alegerea principalilor colaboratori
 - 3.2. Noua arondare a protopopiatelor
 - 3.3. Crearea instituțiilor și organismelor eparhiale
 - 3.4. Organizarea ierarhiei locale
4. Organizarea administrativ-teritorială a episcopiei
 - 4.1. Protopopiatul Baia Mare
 - 4.2. Protopopiatul Chioar
 - 4.3. Protopopiatul Seini

- 4.4. Protopopiatul Mănăştur
- 4.5. Protopopiatul Satu Mare
- 4.6. Protopopiatul Țara Oaşului
- 4.7. Protopopiatul Jibou
- 4.8. Protopopiatul Silvania
- 4.9. Vicariatul Maramureşului
 - 4.9.1. Protopopiatul Iza
 - 4.9.2. Protopopiatul Sighet
 - 4.9.3. Protopopiatul Vişeu
- 4.10. Vicariatul General al rutenilor
 - 4.10.1. Protopopiatul Bucovinean
 - 4.10.2. Protopopiatul Ciscarpatin
- 5. Principalele formule asociative ale laicilor și clericilor
- 6. Relațiile cu Episcopia Ortodoxă a Maramureşului
 - 6.1. Structurile organizaționale ale Bisericii Ortodoxe după anul 1918
 - 6.2. Înființarea Episcopiei Ortodoxe a Maramureşului (1937). Dispute programatice

CAPITOLUL III. Între existența „de facto” și nerecunoașterea „de jure”. Episcopia Maramureşului în perioada 1940-1944

- 1. Statutul juridic al diecezei
- 2. Personalul clerical și noile provocări
- 3. Biserica și școala
- 4. Biserica și celelalte instituții comunitare
- 5. Sfârșitul regimului. Perioada august-octombrie 1944 în relatările preoților din districtul Sighet

CAPITOLUL IV. Speranțe și temeri. Episcopia Maramureșului și noul regim politic (1945-1948)

1. „Pe marginea actualității”. Măsuri de administrație ecleziastică în perioada 1945-1948
2. Mobilitatea clerului eparhial
3. Ierarhul Alexandru Rusu și regimul comunist
4. Anul „alegerilor”. Intensificarea controlului asupra cultelor
5. Suprimarea Bisericii Române Unite

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

ANEXE